

ÇADIR

Türkçe'nin çeşitli lehçelerinde **çatur**, **çatır**, **çacı**, **çası** gibi şekillerde bulunan ve birçok Asyalı, Doğu Avrupalı millet tarafından da değişik telaffuzlarla kullanılan kelimenin etimolojisi kesin olarak bilinmemekte, ileri sürülen iki tezden birinde Türkçe'ye Orta Farsça **çatur** (örtü) kelimesinden geçtiği ve bu kelimenin de Eski Türkçe **çat-** (birleştirmek, birbirine tutturmak) fiil kökünden türemiş olabileceği, diğerinde ise kelimenin aslının Farsça'ya **çetr** şeklinde geçen Sanskritçe **chattra** (şemsiye, gölgelik) olduğu görüşü savunulmaktadır (geniş bilgi için bk. Doerfer, III, 16-22).

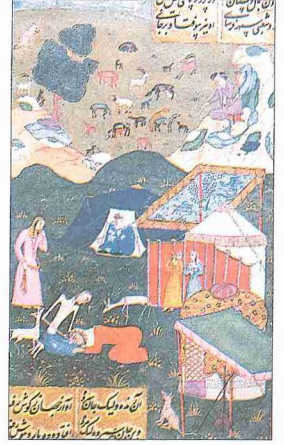
İlahi Kitaplarda Çadır. Çadır genel olarak göçebe toplumların, çobanların ve askerlerin kolay taşınabilen ve kurulabilen barınaklarıdır. Bu özellikleri itibarıyla Kur'an'da şükrü gerektiren nimetler arasında sayılmıştır: "Allah, hayvanların derilerinden, gerek göç gününüzde gerekse konaklama zamanında sizin için taşınması kolay evler yarattı" (en-Nahl 16/80). Kur'an ve hadislerle göre âhiret hayatında da çadır cennette bir huzur ve mutluluk mekânıdır: "Hiçbir insan veya cin tarafından dokunulmamış ceylan gözlü hüriler çadırlarda (hayme) otururlar" (er-Rahman 55/72-74); "Kevser'in iki yakasında incilerle ve değerli taşlarla bezenmiş çadırlar (kubbe) dizil-

miştir" (*Müşned*, III, 152, 164, 191; Buhârî, "Tefsîr", 108; Tirmizî, "Tefsîr", 108); "Şehidler için kurulmuş özel yeşil kubbe" (*Müşned*, I, 266), "arşın altında haymeler" (*Müşned*, IV, 185; Dârimî, "Cihâd", 20) vardır.

Tevrat'a göre çadırdaki oturanların ve sürü sahiplerinin atası Kâin'in (Kâbil) torunlarından Yâbâl'dir (Tekvîn, 4/20). Hz. Peygamber'in bildirdiğine göre de her peygamber mutlaka çobanlık yapmıştır (*Müşned*, III, 326; Buhârî, "İcâre", 3, "Et'im", 50, "Enbiyâ", 29; Müslim, "İmân", 302, "Eşribe", 165; *el-Muvaṭṭa*, "İsti'zân", 18), dolayısıyla birçoğunun çadırlarda oturmuş olması gerekir. Nitekim Tevrat, Lût kavminin yaşadığı şehirleri (Sodom ve Gomora) helâk için gönderilen meleklerin, Hz. İshak'ı müjdelemek üzere Hz. İbrâhîm'e misafir oldukları sırada onun eşi Sâre ile birlikte bir çadırdaki oturduğunu yazmaktadır (Tekvîn, 18/9-10).

İsrâilîoğulları'nın Mısır'dan çıktıktan sonra yerleşik toplum hayatına geçişleri uzun zaman aldığı ve bu süre zarfında çadırdaki yaşadıkları için Ahd-i Atîk'te çadırdan oldukça fazla söz edilir. Halen yahudilerce kutlanan "Hag ha sukkot" çadır bayramıdır ve atalarının çölü geçerken çadırlarda yatıp kalkmalarının hâtırasını canlandırır. Yahudilerin meskenleri çadır olduğu gibi mâbedleri de bir çadırdı; **ahid sandığı*** Mescid-i Aksâ'nın inşasına kadar uzun müddet, taşınabilen bir çadır-mâbed (öhel mâ'ed) içerisinde muhafaza edilmiştir. Tevrat'a göre Hz. Mûsâ'nın Rab ile buluşacağı zaman büyük bir bulutun üzerini örttüğü çadır, bu özelliğinden dolayı "toplama çadır" (vahiy çadırı) adını almıştır (Çıkış, 33/7; Sayılar, 11/16; 12/4). "Kutsal çadır", "Rabb'in evi" (beytullah) gibi adlar da alan bu çadır-mâbed hakkında Ahd-i Atîk'te geniş bilgi bulunmakta ve bu bilgilerden mâbedin, her biri 4 × 28 arşın (1,78 × 12,16 m.) boyutlarında ince ke-tenden yapılmış on perde (çadır kanadı) ve onun üzerine keçi kılından dokunmuş 4 × 30 arşın (1,78 × 13,35 m.) boyutlarında on bir parçanın birleştirilmesiyle meydana gelen büyük bir çadır olduğu anlaşılmaktadır (Çıkış, 26/1-2, 7-8). Halkın oturduğu çadırlar ise genellikle keçi kılından dokunmuş küçük çergelerdi. Geç dönemlere ait metinlerde güneşin vücutta meydana getirdiği bronzlaşma, Kedar çadırlarının ve Hz. Süleyman'ın çadır eteklerinin rengine benzetilir (Neşideler Neşidesi, 1/5-6); bu benzetme ile bedevî Araplar gibi göçebelerin keçi kı-

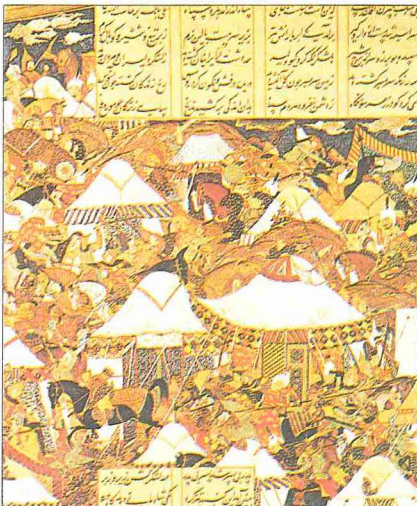
XVII. yüzyıla ait bir minyatürde kapıları açılmış topak ev ve sâyebanlar (Nizami Ganjevi Khamsa Miniatures, Bakü 1983, s. 78)

lından veya deve yününden yapılan kara çadırları söz konusu edilmiş olmalıdır.

Araplar'da Çadır. İslâm öncesi Arap çadırları hakkında bilinenler, Câhiliye şiiriyle Asmaî'nin *Kitâbü'l-Ahbiye ve'l-büyû'tu* gibi bazı eserlerden günümüze ulaşabilen iktibaslarla ve bedevîlerce pek fazla değişiklik yapılmadan halen yaşatılan geleneklere dayanmaktadır. Çadır ve donanımı daha çok deve yününden yapıldığı için kendilerine "ehl-i veber" de denilen göçebe Araplar, çadırı genel olarak **beyt** (ev) adıyla bilirler ve meselâ keçi kılından yapılan çadırlara, "kıldan ev" mânâsına **beytû's-şar** derler; **hayme** ise bütün çadır türleri için kullanılan genel bir isimdir. İbnü'l-Kelbî'nin saydığı altı Arap evinden dördü **kubbe**, **mizalle**, **hıbbâ**, **bicâd** gibi birer çadır çeşididir ve bunlar deriden, kıldan, koyun ve deve yününden yapılmışlardır. Âlûsî, hıbbânın koyun yününden, bicâdın deve yününden, füsâtın kıldan ve sürâdıkın pamuktan çadırlar için kullanıldığını belirtirse de (*Bulâğu'l-ereb*, III, 393-394) Arap dâimlerinin farklı görüşleri bu ayrımı kesin olmadığını göstermektedir. Bedevîler genellikle hıbbâda otururlardı. Değişik görüşlere göre kıl, deve ve koyun yününden olabilen bu tür çadırdan Câhiliye şiirinde de söz edilir. İmru'ülkays b. Hucr, Câhiliye şiirinde çokça konu edilen kadını hıbbâ içinde hayal eder (bk. Hatîb et-Teb-rîzî, s. 81). Hıbbânın iki, üç direkli olduğu gibi altı veya dokuz direkli olanları da vardır ve büyüklerine **mizalle** (mazalle) denilmektedir. İbn Manzûr'un verdiği bilgilere göre ön kısmında sayvan (sâ-yeban, gölgelik) bulunan bu çadırlar üç odalı olabilir ve arkasında "kifâ" denilen bir örtüsü vardır (*Lisânü'l-'Arab*, XI, 418). Mizalle kelimesi daha sonra hükümdarlık âlâmetlerinden çetr için de kullanılmıştır. Mizalleden sonra büyüklük bakı-

XVI. yüzyıla ait bir minyatürde görülen çeşitli çadırlar (Servet Ukkâse, Târîhu'l-fen VI. et-taşvî'u'l-Fârisî ve'l-Türkî, Beirut 1983, s. 257)

mından *vasût* denilen çadırlar gelir. Ancak bu kelimenin kullanımı çok yaygın değildir ve en küçük çadırlara dahi bu adın verildiği görülmektedir (a.g.e., III, 432). En büyük kıl çadırlar için Farsça'dan gelen *füstât* kelimesi kullanılmakta, kabile reisi için kurulan ve *mıdrab* da denilen büyük çadırlara "*füstâtü'l-melik*" veya "*el-füstâtü'l-azîm*" adı verilmektedir. Bedevilerde çadırın büyüklüğü sahibinin toplumdaki yerini, derecesini gösterdiği için kabile reisinin çadırı diğerlerinden büyük olur ve ileri gelenler çadırlarıyla diğer kabilelere karşı övünürler. Kabile reisi halkını oradan idare eder, ileri gelenler orada toplanır, misafirler orada ağırlanır, ihtiyaç sahipleri oraya müracaat ederler. Kıldan dokunmuş en küçük fakir çadırlarına ise *fâze* denilmektedir.

Hadis kaynaklarında sıkça söz edilen çadır türlerinden biri de kubbedir. Kubbe kelimesini Mütercim Âsim Efendi şöyle açıklamaktadır: "... fi'l-asl büyü-tü Arab'dan sagir ve müstedir haymeye denip ba'dehû alelîtlak isti'mâl olundu" (*Kâmus Tercümesi*, I, 223). Bazı rivayetlerde bu çadır türünün "kubbe Türkiyye" şeklinde Türkler'e izâfeten geçmesi kaynağının Orta Asya olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber Hendek Gazvesi'ni böyle bir çadırdan idare etmiş (Taberî, III, 1368), bir ramazan ayında yine benzer bir çadırdan itikâfa girmiş, Hz. Âişe de hac sırasında bu adla anılan bir çadırdan kalmıştır (*Müsned*, IV, 348; Müslim, "*Şıyâm*", 215; İbn Mâce, "*Şıyâm*", 62). Kubbe ismi, Orta Asya Türkleri'nin "topak ev" dedikleri yuvarlak çadırdan mülehmedir (aş. bk.). Türkler topak çadır için genelde keçe kullanırken Araplar deri kullanmışlardır. İyi tabaklanmış deriden yapılan kubbeler diğer çadırlara göre daha değerlidir. Bunlar kaynaklarda "kırmızı deri kubbe" şeklinde zikredilir ki kubbenin burada genel olarak "çadır" anlamında kullanılmış olması muhtemeldir. Belâzûrî'nin naklettiğine göre Mudar, Rebîa, İyâd ve Enmâr'ın atası olan Nizâr ölümünden önce oğullarını çağırarak ve deriden iki kırmızı kubbeyi Mudar'a, kara kıldan dokunmuş iki hıbâ ile iki atı da Rebîa'ya bırakmıştı (*Ensâb*, I, 29); Rebîa'ya fazladan verilen iki at herhalde dengeyi sağlamak içindi. Panayirlarda gösteri yeri ve savaşlarda kumanda merkezi olarak kurulan çadırlar da kaynaklarda kubbe olarak geçmektedir. Panayirlarda kurulan deriden kırmızı kubbelerde şairler şiirlerini inşad ederlerdi. Ukâz'da Nâ-

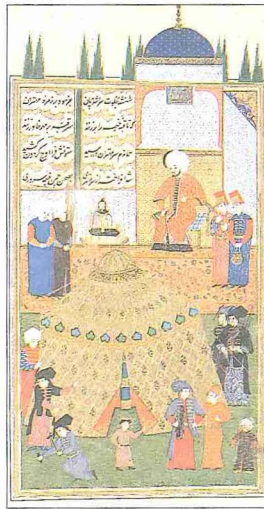
biga ez-Zübyânî için şairlerin kendisine şiirlerini takdim ettikleri böyle bir çadır kurulmuştu (Cevâd Ali, V, 7). Huneyn Gazvesi'nden sonra ganimet taksimindeki tereddütlerini gidermek için Hz. Peygamber'in ensarla yaptığı toplantının kırmızı bir deri kubbede tertip edilmesi (*Müsned*, III, 166, 246; Buhârî, "*Meğâzî*", 56; Müslim, "*Zekât*", 132), bunların kalabalık bir grubu alabilecek kadar büyük olduğunu göstermektedir.

Deriden mâmul çadırların bir türü de tırâftır ve bunların, arka örtüsü olmayan ham deriden küçük cinsleriyle işlenmiş deriden daha çok zenginler için büyük ve yanları açılabilen tipleri bulunmaktadır. Uygun şekilde kesilen büyük deri parçalarının yan yana dikilmesiyle elde edilen deri çadırlar Kuzey Afrika'da Tuaregler tarafından da kullanılmaktadır. Arap çadırlarının bir türü de sürâdiktır. Pamuklu dokumadan yapılan bu çadırlardan hadis kitaplarında genellikle hac bölümlerinde söz edilmektedir (Buhârî, "*Hac*", 5, 78; *el-Muvaftâ*², "*Hac*", 194). Hafifliği sebebiyle Arafat'ta kurulan çadırlar bu türden olmalıdır. Bununla beraber rivayetler kubbe, *füstât* gibi diğer çadır türlerinin de hacılar tarafından kullanıldığını göstermektedir.

Kıl, deve veya koyun yünü ve pamuktan mâmul çadırlar aslında, yan yana dikilen ve "felîce" veya "şukka" denilen kanatların meydana getirdiği büyük dikdörtgen bir dokumadan ibarettir. Boyları 10-12 m. arasında olan bu parçaların sayısı çadırın arzu edilen ebadına göre değişir. Bu kanatlar sayesinde kurulum sükülmesi çok kolay olan çadırın parçalarının birleştiği ve kazıklara bağlandığı yerler, içeriden yaklaşık 20 cm. genişliğindeki "tarîka" denilen kolanlarla

kapatılır. Çadırı tutan ipler biraz geriye çakılmış kazıklara bağlanır; arka ve ön kısımdaki ipler yanlardakilerden daha kısadır. İçeride sıralanan direklerin uçlarına, örtüyü yıpratmaması için "libd" denilen keçeden birer parça yerleştirilir. Çadırın etrafına yağmur sularının içeri girmemesi için ark kazılır ve çıkan toprak çadır tarafına atılarak zeminin biraz yükselmesi sağlanır. Çadırların kapı perdesine "secef" denir ve bu perdeler düğmelerle kapatılır. Hz. Peygamber'in sırtında bulunan nübüvvet mühürünün hacle (zıfâ çadırı; aş. bk.) düğmesine ve güvercin yumurtasına birlikte benzetilmesi (İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "zır" md.), bu düğmelerin o dönemdeki şekli hakkında bir fikir vermektedir.

Çadırların kadın ve çocukların bulunduğu kısmı ile erkeğin misafiriyle oturduğu kısmı, tek odalı evlerde olduğu gibi "hıdr" adı verilen bir perde ile ayrılır; Hz. Peygamber bu sebeple kadınlar için "hıdr ehli" anlamına "zevâtü'l-hudûr" tabirini kullanmıştır (Buhârî, "*Şalât*", 2; "*Hayız*", 23, "*İdeyn*", 12, 15, 20; Müslim, "*İdeyn*", 12, 18). Eski Ahid'in bazı cümlelerine dayanarak bu geleneğin en azından Hz. Yûsuf'tan beri var olduğu ileri sürülmektedir (bk. *IDB*, IV, 573). Bugün Ortadoğu'da kullanılan çadırlar da iki kısma ayrılmaktadır. Erkeklerin bulunduğu kısma "rebâa" veya "mak'adü'r-ricâl" denilir; ortasında, çadır sahibinin misafirlerine kahve ve çay yapmaktaki kullandığı bir ocak bulunur. Diğer kısma "harem" adı verilir; erzak bu tarafta muhafaza edilir ve kadınlar burada yemek pişirme, dikiş, nakış ve dokuma gibi işlerle meşgul olurlar. Yeni evliler için kurulan süslü gerdek çadırına *hacle* denir. İbn Ebû Şeybe'nin bir rivayetinde, Mekk'e'de kunduz ve anka resimleriyle süslenmiş bir gerdek çadırından söz edilir (*el-Muşannef*, V, 208). Çadır kurulurken kurban keserek kanını direklere sürme âdeti vardır ve bu âdet Anadolu dahil bütün Ön Asya'da yaygındır. Çadır Araplar tarafından sadece mesken, panayirlarda eğlence yeri ve savaşlarda kumanda merkezi olarak kullanılmamış, hastaların tedavisi için de kurulmuştur. Hz. Peygamber'in savaşlarda yaralıların tedavileri için çadırdan faydalandığı nakledilmektedir (*Müsned*, VI, 142). Ayrıca kabirler üzerine de bir süre için çadır kurulduğu ve bu âdetin daha sonra Türk ve diğer İslâm toplumlarında devam ettirildiği bilinmektedir. Hz. Ali'nin torunu Hasan b. Hasan vefat ettiğinde mezarı

İran'dan hediye gelen bir çadırın ill. Murad'ın huzurunda kurulmasını tasvir eden bir minyatür (*Sehînsâhnâme*, İÜ Ktp., F.Y. nr. 1404, vr. 43^b)

ÇADIR

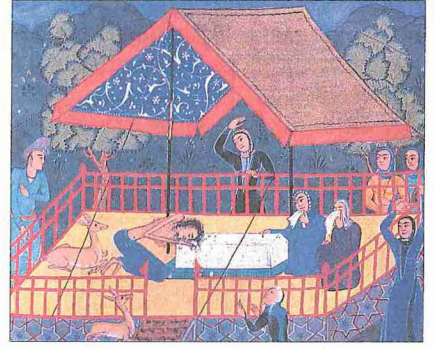
üzerine bir çadır (kubbe) kurulmuş ve daha sonra kaldırılmıştır (Buhârî, "Cenâ'iz", 62).

Orta Asya Türkleri'nde Çadır. Kurgan denilen eski mezarlarda bulunan tarihi kalıntılar, eski Türkler'in çadır sanatında gelişmiş olduklarını ve birkaç çeşit çadır kullandıklarını göstermektedir. Ev / üy, oba, otağ, keregü / kerege, çerге, ala-çuk, çum, kapa ve çatır / çaşır gibi çeşitli isimler taşıyan bu çadırların en basiti, hiç şüphesiz sııkların birbirine çatılarak üzerinin örtülmesiyle elde edilen konik biçimlisidir. Kurganlarda uçları sıırımla birbirine tutturulmuş bazı sııklara rastlanmıştır ki bu buluntular Kızılderililer'in kullandığı konik çadır tipinin eski Türkler'de de var olduğunu akla getirmektedir. İslâmiyet'i kabullerinden önce Türkler çadırlarının tepelerinde muhtemelen ayı temsil eden ve "monçuk" (küçük ay) denilen küre şeklinde alemler veya kıymetli madenlerden yapılmış "idol"ler (töz) takarlardı (geniş bilgi için bk. ALEM).

Orta Asya'da yaşayan Türk ve Moğol kavimleri arasında en yaygın olan çadır tipi "yurt", "topak ev" veya "kiyiz üy" (keçe ev) denilen ve çok eski bir geçmişi olan kubbeli çadırlardır. Bu çadırlar biri çevre duvarı, diğeri üst örtüsü olmak üzere iki kısımdan meydana gelir. Çevre duvarının iskeleti, sıırımla birbirine çaprazlama bağlanan ve "kanat" veya "kerege" denilen 2-2,5 m. kadar yükseklikteki ince ahşap kafes panolardan oluşur. Bu kanatlardan altı veya yedi tanesiyle 5-6 m. çapında bir daireyi çeviren yuvarlak bir kafes meydana getirilir. Çadır kurulurken kolaylık sağlaması için kanatların sayısına göre daire çizecek ölçüde bir ip bulundurulur; bununla yere çizilen daire üzerine kanatlar dizilerek birbirine bağlanır. Genellikle güneşin doğduğu tarafa kapı için hazırlanmış bir çerçeve konulur. Çadırın tepesinde

"çangarak" adı verilen ve kenarlarında 70-80 kadar delik bulunan bir kasnak vardır. "Ok" denilen eğri çubukların birer uçları çangarakdaki deliklere sokulur, diğger uçları ise keregelere sıırımlarla bağlanarak kubbe şeklinde bir çatı elde edilir. Bundan sonra kanatlar "çiy" denilen ve halı gibi desenlerle süslenmiş olan bir hasırla örtülür. Renkli iplerden dokunmuş 15-18 cm. enindeki "başkur" adı verilen desenli bir kolanla hasır sıkıca sarılır ve kolanın uçları kapının iki yanına bağlanır. Daha sonra kubbenin üstüne düz beyaz veya boz bir keçe örtülür ve yine nakışlı kalın kolanlarla kuşatılarak rüzgârdan uçmaması sağlanır. Çadır kanatlarını örten keçelerin üzerinde, kubbe kısmının hemen altından başlayan nakışlı enlice bir keçe kuşak pervaz şeklinde ve alt tarafı serbest olarak çadırı çevreler; Kırgızlar buna "tödüge", Osmanlılar ise "çadır sayvanı" demişlerdir. Tepede bulunan çangarak, çadırın ortasında yanan ateşin dumanının çıkması ve temiz hava girmesi için açık bırakılır; geceleri ve yağmurlu havalarda "tünlük" (gecelik) denilen keçeyle örtülür. Kapıda da gerektiğinde rulo halinde yukarı toplanan keçeden bir perde bulunur. Bazı çadırlarda ise evlerde olduğu gibi iki tarafa açılan veya pano halinde yana çekilerek kullanılan kapılar vardır.

Çadırın ortasında "ateş yeri" veya "korluk" denilen ve genellikle ısınma, bazan da yemek pişirme amacıyla yakılan ocak bulunur. Kapıdan girilince tam karşıya gelen kısma "tör" denir ve buraya duvar boyunca "yük" denilen sandıklar, heybeler, büyük çuvalar ve bohçalar dizilir; önlerine de halı veya keçe serilerek oturulur. Zengin çadırlarında duvarlar halı ile kaplı olur. Kapıdan girilince sağ tarafta, nakışlı hasırdan bir paravana ile ayrılmış bölmede kapı kacak, onun gerisinde de ev sahibinin yatağı bulunur. Yeni evliler için kurulan çadırlarda yataklar genellikle sol taraftadır; tek çadırılı orta halli ailelerin çadırlarında da oğul ve gelinin yatağı yine sol tarafa konulur. Yatağın sağında elbise ve silâhların asıldığı demir bir kazık dikilir; kapının sol tarafına da eyerler ve koşumlar asılır. Bu çadır tipinin, hiç sökülme-yecek şekilde arabalar üzerine tesbit edilerek göç sırasında at, deve veya öküzlere çektilerinin de bulunduğu, özellikle Cengiz Han ve oğullarının "karşı" denilen bu tür otağlarının ünlü olduğu bilinmektedir. İbn Battûta, Kıpçak Hükümdarı Muhammed Özbek Han'ın hatunlarından

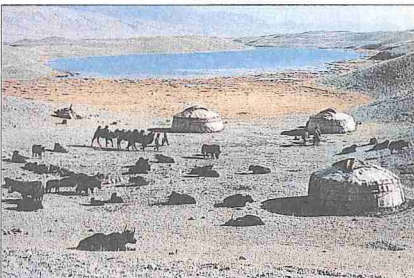
Mecnûn'u Leylâ'nın üzerine sâye-ban kurulmuş kabri başında gösteren bir minyatür (Nizâmî Garjevi Khamsa Minia-tures. Bakû 1983, s. 80)

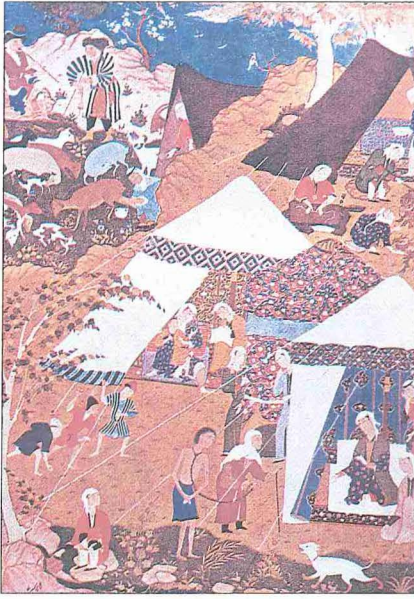
her birinin altın sıırmalı ve cevâhir süslemeli haymelerinin, ipek gâşiyeli atlar tarafından çekilen arabalar üzerinde kurulduğunu yazar (*Seyahatnâme*, I, 372-373).

Göçebe Türkler'in kullandığı çadır tiplerinden biri de topak ev gibi yine yüzyıllardır pek fazla bir değişikliğe uğramamış olan kara çadırıdır. XVI. yüzyılın ilk yarısına ait Nizâmî-i Gencevî'nin *Hamse*'sinde, Mecnûn'un zincirlenmiş olarak Leylâ'ya getirilişini gösteren minyatürün arka planı göçebe hayatını tasvir etmektedir ve resimde görülen kara çadırlar, bugün Afganistan'dan Atlas dağlarına ve Moritanya'ya kadar çok geniş bir kesimde göçebelerin kullandıkları çadırların hemen hemen aynıdır (British Museum, Or., nr. 2265, f. 157). Halen Toros Yörükleri'nin kullandığı çadırla minyatürde görülen çadır büyük bir benzerlik arz etmektedir.

Yörük kara çadırları kıldan dokunan yaklaşık 1 m. eninde, 10-15 m. uzunluğunda beş altı kanadın yan yana dikilmesiyle meydana gelir. Yere serildiğinde büyük bir dikdörtgen teşkil eden çadır, tam ortasından kanatları enlemesine ve dik olarak kateden kalın bir kolanla ikiye ayrılır; kolanın devam eden iki ucu ön ve arka bağları meydana getirecek şekilde örme ipe dönüştürülmüştür. Kolan üzerinde, aynı boydaki üç veya çadırın tip ve büyüklüğüne göre daha fazla sayıda çadır direğinin geleceği yerlere, direk uçlarının kaymasını önlemek için ahşap yuvalar yerleştirilir. Çadırın yıpranmasını önleyen bu ahşap yuvalara şekil benzerliği sebebiyle "çanak" veya bazı aşiretlerde "balta" denilir. Direklerin üzerine kaldırılan çadırın arka ipleri

Yaylada Kırgız Kiyiz Üyleri

XVI. yüzyıla ait bir minyatürde topak ev ve kara çadırlar
(Nizami Ganjevi Khamse Miniatures, Bakü 1983, s. 60)

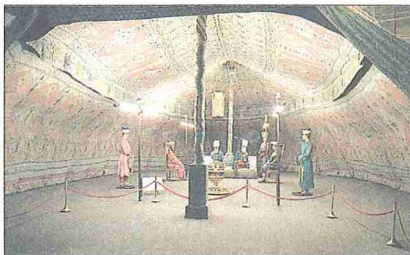
alçak bir kazığa veya üzerine ağır bir taş konulmuş bir çaliya, ön ip duman çıkmasını sağlayacak bir açıklık elde edebilmek için yüksekçe bir kazığa veya genellikle ön kısmında bulunan bir ağaca, yan kanatların birleşme yerlerini sağlamlaştırmak amacıyla dikilen kısa kolların örme ip haline getirilmiş uçları ise yeterli uzaklığa çakılmış kısa kazıklara yahut yine üzerine ağır taşlar konmuş çalılara bağlanır. İplerin gerilmesi sonucu yanlarda meydana gelen boşluk "siti" denilen parçaların enlemesine eklenmesiyle kapatılır; sıcak havalarda bunlar yukarı kaldırılarak hava akımı sağlanır. Çadırın etrafına yağmur sularının içeri dolmasını önleyecek bir ark kazılır, ayrıca keçi ve tavuk gibi hayvanların üzerine çıkmasını ve yanlardan içine girmesini önlemek için de etrafına çalidan bir çit çevrilir. Bugün Yörükler genellikle sabit olan yurtlarına göçüp geldiklerinde, "çağ" denilen uzun bir sırtı uçları çatal şeklinde sabit iki direk arasına uzatarak çadırı bunun üzerine kaldırmak suretiyle de kurmaktadırlar; bu durumda ortada bulunan direklere ihtiyaç kalmamakta ve iç mekân genişlemektedir. Çadırın ön kısmına ocağa siper sağlamak amacıyla taş bir duvar örülür ve bu duvarın sağ veya soluna basit bir ahşap kapı takılır. İyi havalarda kullanılmak üzere ayrıca dışarıda da "U" şeklinde taştan örülmüş basit bir ocak bulunur.

Kara çadırın içi geniş bir odayı andırır. Arkada yerden hafifçe yükseltilmiş olan yüklük kısmı yer alır. Kapı ön duvarın solunda ise karşısına gelen yere, yüklük kısmında kullanılmayan çul çaput üzerine dizilmiş yatak takımları, onun yanına da içerisine çamaşır, çeyizlik eşya vb. konulan çuvallarla dağarcıklar yerleştirilir ve üzerleri özel olarak dokunmuş bir battaniye ile örtülür. Kapiya göre sağ arka kısımda un, bulgur ve tuz çuvalları, onların önünde de elek, hamur tahtası, sini, taş el değirmeni gibi mutfak eşyasıyla kapacak durur; sağ tarafa ise daha çok tuluk (tulum), fiçı gibi su kapları dizilir. Kapı sağda olduğunda bu durum tersinedir. Yörük çadırlarında Araplar'daki çadırı ikiye ayıran perde bulunmaz; kadın erkek beraber oturur. Ancak *Dede Korkut Kitabı*'nda yer alan "ala gözlü kızın otağı", "bu otağ Banı Çiçek otağı imiş" gibi ifadeler (s. 76-77), Türkler'de hanımların kendilerine mahsus özel çadırlarının olduğunu göstermektedir.

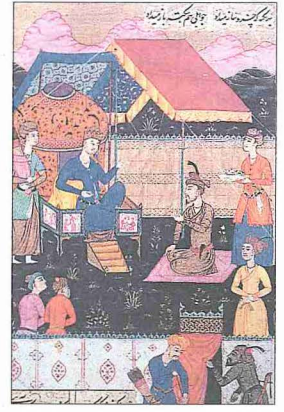
Çadırın Hz. Peygamber tarafından hastahane olarak kullanılması geleneği Türkler'de de vardı. Meselâ Selçuklular orduyla birlikte hareket eden seyyar hastahaneler kurmuşlardı. Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'un (1118-1131) ordusundaki seyyar hastahane tabipleri, müstahdemleri, ilâç, tıbbî alet ve çadırlarıyla birlikte 200 deve tarafından taşınıyordu (DİA, VI, 168). Çadır halen savaşlarda, askerî tatbikatlarda ve deprem gibi tabii âfetlerde bu fonksiyonunu sürdürmektedir.

Çadırların en muhteşemi, eski çağlardan beri hükümdar otağları olmuştur. Kaynaklarda, Uygur hakanının altın (sırmalı) çadırının 5 fersahtan görülebildiği ve 900 kişiye alabilecek büyüklükte olduğu, Hazar hakanının tekerlekler üstünde taşınan atlas otağının tepesinde

XVII. yüzyıla ait çift dairesel bir otağın içten görünüşü
(İstanbul Askerî Müzesi, Envanter, nr. çadır 1)

XVII. yüzyıla ait bir minyatürde etrafı hasır perdeyle çevrilmiş ve yanına sayebanlar kurulmuş hükümdar otağı
(Nizami Ganjevi Khamse Miniatures, Bakü 1983, s. 33)

altın bir nar bulunduğu ve Timurular'dan Gazan Han'ın en mâhir ustalara altın bir çadır yaptırdığı gibi bilgiler yer almaktadır. İbn Bîbî de Selçuklu sultanının kara sürâdık ve çetirini gece semasına benzetir. Hükümdar otağlarının en ünlüsü ise Osmanlılar'ın "otağ-ı hümayun"udur (aş. bk.).

Eski Türkler düğün, sünnet gibi herhangi bir vesileyle eğlence tertip ettiklerinde bunun için özel çadırlar kurarlardı. Halen Anadolu'nun bazı yörelerinde de düğünlerde yemek çadırlarında büyük kazanlarla yemek yapılır ve bu yemekler yine çadırlar altında yenir. Timur'un torunlarının düğünlerini anlatan kaynaklar, Kân-ı Gil veya Hâne-i Gul denilen çayırıkta, her yanı 300'er adım uzunluğunda ve yaklaşık 3 m. yükseklikte kumaş perdeyle çevrilmiş bir alanın ortasına kurulan dev bir çadırdan ve bu alanın etrafına dizilmiş pek çok süslü çadırdan söz ederler (Golombek-Wilber, I, 180). Osmanlılar da şehzadelerin sünnet düğünlerinde günlerce süren eğlenceler tertip eder, yüzlerce çadır kurar ve buralarda fakir çocuklarını da sünnet ettirirlerdi.

Düğünde kurulan zıfak çadırının adı, aslı Farsça *girdek* (küçük yuvarlak [çadır]) olan gerdektir. Oğuzlar'da evlenecek gençler ok atar ve düştüğü yere çadır kurarlardı. *Dede Korkut Kitabı*'nda görülen "kızılala gerdek", "apalaca gerdek" ve "altunluca gerdek" gibi ifadeler bu çadırların renkli olduğunu ve sultan otağı gibi süslendiğini göstermektedir. Ancak genelde beyaz tercih edilmiş olmalıdır; çünkü evlenme karşılığında "ağca otağa girme" tabiri kullanılmakta ve yine *Dede Korkut Kitabı*'nda gerdek için "kara yerde ak otağ" ifadesine rastlanmaktadır. Anadolu Türkmenleri'nde de beyaz çadır uğurlu sayılır ve bir gecelik de olsa gerdek için kurulur. Ayrıca *Dede Korkut Kitabı*'nda, Bayındır Han'ın

ÇADIR

misafirlerinden oğlu olanın ağ otağa, kızı olanın kızıl otağa ve oğlu kızı olmayanın kara otağa konulmasından, beyaz çadırın gerek dışında da uğurlu ve mertebesi yüksek sayıldığı öğrenilmektedir (s. 10-13, 73-77).

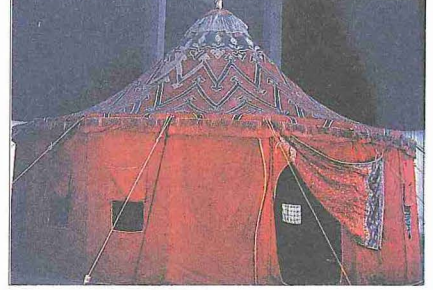
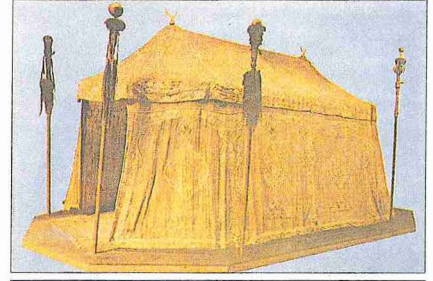
Türkler, bir toprağı yurt edinmelerinde çeşitli kolaylıklar sağlayan çadırdan yerleşik toplum olduktan sonra da kopamamışlardır. Bugün Orta Asya şehirlerinde bahçeler içinde beton evlerle yan yana kurulmuş çadırlar görmek mümkündür.

Çadırın Türk toplumlarının kültür hayatında önemli bir yeri olmuş, bu arada Türk mimarisi de birçok unsurunu çadırdan almıştır. Ünlü arkeolog J. Strzygowski Şark'taki kubbelerin, yuvarlak ve konik kümbetlerin, frizlerin ve daha birçok mimari ve süsleme unsurlarının Orta Asya Türk çadırından geldiğini ileri sürmüştür. Ona göre gökkubbeyi temsil eden Türk kubbesi (topak ev), Orta ve Ön Asya'dan bütün dünyaya yayılan kubbe mimarisinin menşesidir ve Mezopotamya'nın kubbeleri evleriyle İran ve Anadolu'nun kümbetleri kâğırdan yapılmış birer Türk çadırından başka bir şey değildir. Bunların ve özellikle kubbeli türbelerin dış yüzlerinde kubbenin altından itibaren duvarları dolaşan frizler de çadırdan mimariye geçen diğer bir önemli unsur olup çadırı üst taraftan çevreleyen nakışlı pervaz görünümündeki sayvanlardan ibarettir. Strzygowski bu tarzın doğuda Çin'e, batıda yine Türkler tarafından Mısır'da yapılan binalar, özellikle İbn Tolun Camii vasıtasıyla Afrika'ya taşındığını söylemektedir. Daha çok minyatürlerde çeşitli örneklerine rastlanan dört direk üzerine kubbe örtülü, yanları açık gölgelik (sâyeban, erbuâvâ) şeklindeki Türk çadırları da dört fil ayağı üzerine oturan kubbe mimarisinin kaynağıdır. Çadır bugün

de modern dünya mimarisine ilham kaynağı olmaya devam etmektedir. Meselâ Pakistan'ın İslâmâbâd şehrindeki, planı Türk mimarı Vedat Dalokay tarafından çizilen Faysal Camii, Münih Olimpiyat Stadyumu, Suudi Arabistan'daki çeşitli stadyumların kapalı tribünleri, Cidde Havaalanı Hac Terminali ve Riyad'daki Diplomatik Kulüp'ün misafir odaları ile lokanta kısmı gibi birçok yapı çadırdan gelen unsurlar taşımaktadır.

BİBLİYOGRAFYA:

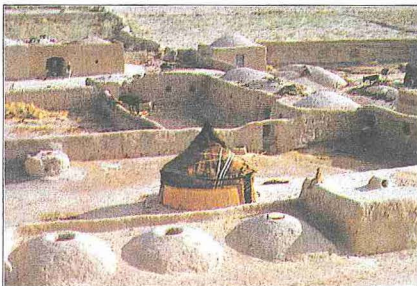
Lisânü'l-‘Arab, II, 346; III, 386, 432; IV, 163, 230; V, 328; VIII, 109; IX, 144; X, 157, 222; XI, 418; İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, "hadr", "hym", "zrr", mdleri; *Kâmus Tercümesi*, I, 223; Steingass, *Dictionary*, s. 383-384, 388, 1080; Doerfer, *TMEN*, III, 16-22; Räsänen, *Versuch*, s. 101; Clauson, *Dictionary*, s. 403; *el-Muvaṭṭa'*, "İsti'zân", 18, "Hac", 194; *Müsned*, I, 266; III, 152, 164, 166, 191, 246, 326; IV, 185, 348; VI, 142; Dârimî, "Cihâd", 20; Buhârî, "Tefsîr", 54/6, 108, "Salât", 2, "Hayız", 23, "İcâre", 3, "Et'ime", 50, "Enbiyâ", 29, "Hac", 5, 78, "İdeyn", 12, 15, 20, "Cenâ'iz", 62, "Meğâzi", 56; Müslim, "İmân", 302, "Eşribe", 165, "Zekât", 132, "İdeyn", 12, 18, "Şiyâm", 215; Tirmizî, "Tefsîr", 108; İbn Mâce, "Şiyâm", 62; İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef* (nşr. Kemal Yüsf el-Hüt), Beyrut 1989, V, 208; Belâzürî, *Ensâb*, I, 29; Taberî, *Târîh* (de Goeje), III, 1368; Hatîb et-Tebrîzî, *Şerhu'l-kaşâ'idi'l-aşer* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamid), Kahire 1384/1964, s. 81; İbn Bat-tûta, *Seyahatnâme*, I, 372-373; Kalkaşendî, *Subḥu'l-a'şâ* (Şemseddin), IV, 6-7; Âlûsî, *Bü-lûgu'l-ereb* (nşr. M. Behcet Eseri), Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübü'l-ilmiyye), III, 393-394; *Dede Korkut Kitabı* (nşr. Muharrem Ergin), Ankara 1958, I, 10-13, 73-77, 82, 121, 269, 289; E. Diez, "The Principles and Types", *A Survey of Persian Art* (ed. A. U. Pope), London 1938-39, III, 926-927; A. U. Pope, "Tents and Pavilions", a.e., III, 1411-1421; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, V, 5-9; Nejat Diyarbekirli, *Hun Sanatı*, İstanbul 1972, s. 42-61; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara 1984, VII, 34-36, 260, 267, 274-276, 281, 311, 377; Günay Tümer — Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 1988, s. 135; L. Golombek — D. Wilber, *The Timurid Architecture of Iran and Turan*, Princeton 1988, I, 180; Nebi Bozkurt, *Sünnet Verilerine Göre Hz. Peygamber Döneminde Hicaz Folkloru* (doktora tezi, 1991), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 22-24; J. Strzygowski, *Eski Türk Sanatı ve Avrupaya Etkisi* (trc. Cemal Köprülü), Ankara, ts. (Türkiye İş Bankası yayınlarından), s. 11, 28, 34, 43-47, 60, 69; Emel Esin, "Türk Kubbesi", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, sy. 3, İstanbul 1971, s. 159-182; Şerife Atıhan, "Güney-Batı Anadolu'da Karaçadır", *Kültür ve Sanat Dergisi*, IV/15, İstanbul 1992, s. 48-54; TA, XI, 315-316; SA, I, 352-359; J. A. Sanders, "Tent", *IDB*, IV, 573; Ch. Pellat v.dğr., "Khayma", *El²* (İng.), IV, 1146-1151; P. M. Holt v.dğr., "Mizalla", a.e., VII, 191-194; J. P. Digard, "Çador", *Elr.*, IV, 608-609; Arslan Terzioğlu, "Bimâristan", *DİA*, VI, 168.

Tek direkli bir Osmanlı çadırı ile XVII. yüzyıla ait iki direkli Osmanlı vezir çadırı (Macaristan Millî Müzesi)

Osmanlılar'da Çadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan sonra çadırın Türkler'in hayatındaki etkinliği, asırlar boyu gelişen kültür ve sanatlarıyla bütünleşmiştir. Formları ve fonksiyonları bakımından çok zengin örnekleri bulunan çadırlar devlet, ordu ve saray teşkilâtında olduğu gibi halkın günlük yaşamı içinde de çeşitlilikler gösterir. Saray teşkilâtından devlet idaresi birimlerine, savaşımlardan günlük eğlence ve mesirelere, adalet ve cezalandırma işlerinden sağlık ihtiyaçlarına kadar her alanda çadırdan faydalanan Osmanlılar, öülerinin üstüne de kâğır türbe yapıncaya kadar geçici türbe olarak yine çadır kurmuşlardır. Başta padişaha ait çadırlar kompleksi olmak üzere ileri gelen vezir ve paşaların çadırlarında, saray ve konaklardaki her türlü hizmetin çeşitli bölümlerden oluşan bir bütün içinde başarı ile yürütüldüğü, hatta seferde çadırlardan meydana gelen portatif Enderrun'un dahi hizmet verdiği görülür. Seferde katılan bütün asker ocaklarına ve esnaf gruplarına ikametgâh vazifesi gören çadırlardan başka mescid, hastahane, hazine, erzak ve mühimmat deposu, mutfak, hamam, helâ, idam çadırı ve ahır gibi çeşitli ihtiyaçlara cevap verecek çadırlar da mevcuttur. İslâmiyet öncesi geleneğinin bir devamı olarak Osmanlı Türkleri'nde de çadırlar biçimleri, boyutları, malzemeleri ve süslemelerindeki

Bir Afgan köyünde evler arasındaki çadırlar

NEBİ BOZKURT